

A VÁRADI EGYESSÉG

Gent, Flandria leggazdagabb városa, ahol a súlyos adók miatt már hosszabb ideje forrt a nyugtalanság, 1539 augusztusában kitűzte a nyílt lázadás zászlaját. Egész Flandria hűsége forgott kockán.

Mintha a hatalmas birodalom minden eresztékében meglazult volna. Most nem külső erők fenyegették, saját roppant súlya alatt ingott meg.

Magát a császárt is súlyos csapás érte. 1539. május 1-én meghalt felesége, gyermekeinek anyja. Ez a halál az élet hiábavalóságáról beszélt neki; annak a léleknek, amelyben nem voltak szenvedélyek s amelyben a legnagyobb szenvedély: a hatalomvágy sem tudott tüzet gyújtani. A császárt annyira jellemző jóakarató kötelességtudásba mintha most vegyült volna bele először a kiábrándultság keserősége.

De az élet és a császári méltóság feladataival szembe kellett nézni. S az aigues-mortes-i kibékülés ebben derekasan a segítségére volt.

A francia király — noha a flandriai lázadók az ő védelmét kérték — nemcsak a támogatást tagadta meg, de arra bízta a császárt, hogy a legrövidebb úton: Franciaországon át vonuljon Gent megbüntetésére. Abban reménykedett, hogyha harccal megszerezni nem tudta, jó szolgálattalán kiérdemli vágyainak vágyát: Milánót, amelyről Aigues-mortes-ban amolyan homályos biztatások és féltételek estek.

A moldvai, az archipelagosi és arábiai hadjáratok sikerei után pihent a szultán is, csak Barbarossa csatázott még Dalmácia partjain a velencésekkel. De a köztársaság is szeretett volna már véget vetni a közel hároméves harcnak.

A Habsburg-birodalom belső gyengesége egy viszonylagos nemzetközi szélcsend idejére esett. Talán ezért is tudott a császár olyan könnyen úrrá lenni felette.

HETEDIK FEJEZET

BUDA VESZTE

I.

Az 1539-es év Magyarországon is a szélcsend és a várakozás ideje.

Arra nincsen megbízható adat, hogy Fráter Györgynek mi része volt abban, hogy János 1539. februárban végre mégis házasságot kötött a lengyel királylánnyal. — De Bécsben ebben is csak politikumot láttak s Ferdinánd udvarában még fokozódott a bizalmatlanság.

Konstantinápolyban mindenesetre úgy értékelhették ezt a házasságot, mint annak a hírnek a cáfolatát, hogy Váradon János halálának esetére Ferdinándnak biztosították az országot. Aki örökségéről hagyakozik, nem igen szokott házasodni.

Fráter György számításába bizonyosan beleillett az, hogy a portán ne gyanakodjanak. Az európai szélcsend idején az is érdeke volt, hogy a bizonytalarmá vált erőviszonyok felől tájékozódják. Ezért utazott Statileo, az erdélyi püspök János követeként Velence és Róma érintésével a francia királyhoz.

Ferdinánd bizalmatlanságát csak az tudta volna elosztatni, ha János hozzájárul a váradi béke kihirdetéséhez. Amennyire nem lehetett biztos abban, hogy a császártól vagy a német rendektől megkaphatja az ország biztosítá-

sához szükséges hadsereget, különösmód ugyanolyan heves-séggel iparkodott a béke kihirdetését kierőszakolni.

A császár megbízásából Held Mátyás ezért tárgyalt előbb Frangepánnal Németújhelyen, majd utóbb azért utazott Budára, ahol végre is kereken megmondták neki, hogy amíg a birodalom megfelelő haderő felállításával nem nyújt teljes biztonságot — Ferdinánd kívánságának teljesítéséről szó sem lehet. Fráter György még a béke fenntartására sem volt hajlandó esküt tenni.¹

Hiába próbálta meg Ferdinánd Jánost apósa útján megkönyékezni — a lengyel király is csak ugyanazt a választ kapta.

Akik elfogulatlanul nézték a helyzet nehézségeit, azok megértették és méltányolták ezt az óvatosságot. Rorario Jeromos, a Magyar- és Lengyelországba rendelt pápai nuncius például ezt írta egyik levelében: „Én jól ismerem János király eljárási módját s tudom milyen ügyességgel tartja fenn magát a portával szemben... sok mindent azért tesz, hogy elhitesse a törökkel, miszerint ő nem áll a római királlyal és a császárral olyan jó lábon, mint híresztelik... Ha így áll a dolog: sajnálnunk kell őt, mert bár-miképpen legyen is, annyi bizonyos, hogy csak ilyen módon óvta és óvja meg a kereszténységnek Magyarországot, amely nélküle már rég a kutyák kezébe került volna.“²

Ferdinánd nem tudta, de talán nem is akarta ezt megérteni s minthogy sem a császárnál, sem Jánosnál nem sikerült a váradi béke kihirdetését kieszközölnie, megint arra gondolt: nem járna-e a portánál nagyobb szerencsével.

Rég elfeledte Sprinzenstein báró keserű kioktatását, el azt a szégyenteljes és megalázó visszautasítást, amiben any-nyszor része volt s 1539 szeptemberében Laski Jeromos személyében ismét követet küldött a portára.

Szolgáljon Ferdinánd némi melegségre, hogy erre a követküldésre maga Laski beszélt rá. A lengyel kalandor

túlságosan bízott a maga ügyességében és régi portai össze-köttetéseiben.

Károlyi Árpád a XVI. századot a diplomácia századának nevezi. Ugyanilyen joggal nevezhetnők a diplomácia hőskorának is.

Minden hősi korban van valami kalandos. Éltető eleme a túlzott önbizalom s az a hit, hogy mindent el lehet érni, csak akarni kell. A korszak diplomatái félig-meddig mind kalandorok. A hűség nem tartozik a mesterségükhöz. A volt ellenfél ügyének szolgálatát is elvállalják, ha így remélnék sikert. S ha valamit elérnek, ezt *egészben* a maguk ügyességének tulajdonítják. Nem annak a politikai konstellációnak, amelyben feladatukat meg kellett oldaniok. Nem is annak az erőnek, amely szavuknak súlyt és jelentőséget adott.

Amíg nem formálódott ki mindaz, ami a diplomáciában mesterség, kellettek az ilyen kalandorok. Csak ezek tudtak megbirkózni a kezdet nehézségeivel. Az ő merészségük vágott csapást azoknak, akik ma, a kijárt utakon, megbízóik kívánságainak tolmácsai és a nemzetközi kapcsolatok fenntartásának engedelmes eszközei.

De ahogyan a legügyesebb zsoldos-hadvezér sikerét nem személyes bátorsága és haditudománya, hanem a kezére adott erők súlya dönti el, ugyanúgy a kalandor-diplomata minden leleményessége és rábeszélő készsége sem ér és soha nem is ért semmit, ha az, amit elérni próbált, nem felelt meg bizonyos mértékig a megkeresett állam érdekeinek.

Ugyanaz a Laski Jeromos, aki 1528-ban János király követeként járt a portán és aki akkor a szultán hajlandóságát és támogatását Zápolyának megszerezte — most Ferdinánd megbízásából utazott Konstantinápoly felé, elrontani azt, amit tizenkét évvel előbb megkötni segített.

Nemcsak a kalandor mindent próbáló virtuskodása, de a bosszúvágy is vitte. János, Gritti tragikusan végződött

erdélyi vállalkozásának idején, börtönbe vetette. Kis híja volt, hogy nem végzett vele. Ezt nem tudta neki többé megbocsátani.

Laskinak azokból az írásaiból, amelyekkel Ferdinándot a követküldésre rábeszélte, meg lehet állapítani, milyen feladatot tűzött maga elé. Befeketíteni Jánost, „ezt a csontja-velejéig becstelen embert“, aki „jóakarója: a török ellen is összeesküdött“ és kiemelni, hogy vele szemben Ferdinánd milyen rendületlenül hűséges barát és szövetséges, „a szultánnak a keresztények között egyetlen barátja“. Megértetni a szultánnal hogy nincsen semmi oka a császárnak és a római király hatalmától félni, mert ezek békét akarnak és nem háborút. A török ezért ne állja útját annak, hogy Ferdinánd „visszaszerezhesse“ az őt jogosan megillető magyar királyságot. „Nem szükséges, hogy a szultán ebben segítsen, csak a hitszegő és hálátlan Jánosnak ne adjon sem pénzt, sem fegyveres erőt s nézze el azt, hogy Ferdinánd kiverje az országból, amiért hajlandó a szultánnak évi adót fizetni.“

A gyűlölet és bosszúvágy valóban megzavarta a lengyel kalandor esztét, ha elhitte, hogy ezt ki tudja módolni.

Laski beszámoló jelentése sajnos elkallódott,⁶ de ha javaslatát elolvassuk, nem lehet kétséges, hogy a váradi egység részleteit már akkor elárulta a portán, mert csak ezzel tudta János hitszegését bebizonyítani — hiába tagadta ezt utóbb Schepper.

Amikor a szultán meghallotta, hogyan szövetkezett ellene János és Ferdinánd, állítólag így fakadt ki a nagyvezér előtt: „Milyen méltatlanul viseli hitszegő fején a koronát ez a két király! Sem a szégyen az emberek előtt, sem a félelem az Istentől nem tartotta vissza ezeket a hitvány áruzókat, hogy megszegjék az esküvel kötött szerződést!“

Laski azt hitte, hogy csak Jánosnak árt az áruzkodással. Pedig a két király, akik évek óta versengtek egymással

a török kegyeiért, most íme, a szultán szemében a szégyenpadra is együtt kerültek. A lengyel kalandor nemcsak János hűtlenségét, de Ferdinánd szándékait is leleplezte.

Még jó, hogy ép bőrrel haza tudott jönni Konstantinápolyból. A portai urak közül egyesek azt javasolták a szultánnak, vágassa le fülét, orrát és úgy küldje vissza vagy vesse börtönbe. Az ajándékok mentették meg.

2.

Ferdinánd nem volt az az ember, aki egyszerre egy eszköz alkalmazásával meglegedett volna.

Mialatt Laski a portán járt, azért Jánossal is folytak a tárgyalások, még mindig a váradi egység végrehajtása érdekében.

Mint láttuk, a béke egyik pontja eltiltotta a két király híveinek pártváltoztatását és előírta azt, hogy magyar biztosok állapítsák meg: mi volt a béke megkötésének időpontjában az egyik s mi a másik király, illetőleg híveinek kezén? Ezt az állapotot kellett volna megrögzíteni a békével.

1540 januárában a Kassa közelében levő Göncön végre összeültek a biztosok, de március közepe táján tárgyalásaik már zátonyra is jutottak.

Vajjon mit lehetett volna várni ezektől a tárgyalásoktól, amikor Ferdinánd január 13-án azt írta főkapitányának Serédi Gáspárnak —: „ha egyik-másik János-pártiról észre veszed, hogy nekünk akarnak hódolni, nincsen ellenünk, hogy megegyezz velük s azokkal is, akiket te arra valóknak tartasz, de az eredmény egyelőre természetesen titokban tartandó“. A bécsi udvar valóban nem válogatott az eszközökben. Az egyik oldalon a váradi egység szellemében a birtokállapot rögzítéséről tárgyalt, a másikon az egység-

ben vállalt kötelezettséggel ellentétben új híveket akart szerezni.

A gönci tárgyalásoknak mégis inkább az a mozgalom vetett véget, amely éppen ebben az időben bontakozott ki Erdélyben.

Horváth Mihály azt hiszi, hogy ez a mozgalom nem volt helyi jelentőségű, hanem kiterjedt egész Magyarországra, sőt az osztrák örökös tartományok egy részére is.⁷ Szerinte azok, akik szitották, egyformán szabadulni akartak Ferdinándtól is, Jánostól is —: szabadulni a súlyos adótól, amit a török elleni védekezés címén évek óta szedtek, a nélkül, hogy a török veszedelem csak valamivel is csökkent volna. Egyszerűbbnek látszott kiegyezni a törökkel, neki fizetni az adót s aztán békében élni vele.

Nem kétséges, hogy a nyugtalanság és az elégedetlenség általános volt. Mindenütt únták a folytonos és mindig eredménytelen háborúskodást, s még nehezebben viselték a fegyverkezésre szedett adót. De hogy ez a nyugtalanság konkrét politikai terveket érlelt volna Ferdinánd és János országában egyformán, abban tulajdonképpen csak az ezidőtájt Magyarországra küldött Schepper gyanakodott, amint jelentéséből kitűnik.

Annyi bizonyos, hogy a magyar királyság keleti részében — amelyet a moldvai hadjárat idején közvetlenül fenyegetett a török betörés — a nyugtalanságnak vezére akadt, akinek megvoltak a maga tervei. Így lett a nyugtalanságból mozgalom.

Maylád István, 1534 óta Erdély vajdája, állott az elégedetlenkedők élére, vagy — ami valószínűbb — ő bujtogatta az elégedetleneket. Valami olyan terv lebeghetett előtte —: szakadjanak el a magyar királyságtól s a moldvai és a havasalföldi vajdaságok példájára rendes adózással váltsák meg életüket vagy a szultántól vagy Ferdinándtól, a szerint,

hogy melyik kerül felül. Persze ő (Maylád István) lett volna a fejedelem.

Ha ez a mozgalom sikerrel jár, a magyar államiságot elborítják a következő százötven év hullámai s egyidőre bizonyosan elmerül alattuk. De, hogy mennyire nem volt gyökere s hogy az egyéni önzés fűtötte mozgalom mennyire visszhang nélkül maradt, az kitűnt János király egyetlen erélyes lépésére.

Elég volt, hogy a király Tordára 1540. április 24-ére országgyűlést hirdetett, amire fegyveres erővel vonult le. A pártütők mindjárt szétszaladtak. Az összetartozás érzése erősebb volt minden intrikánál és elégedetlenségénél.

Az előzmények után viszont az sem meglepő, hogy Ferdinánd és tanácsosai szerették volna kihasználni János látszólag szorongatott helyzetét. Úgy gondolták: most, hogy Erdélyben megingott a lába alatt a talaj, talán könnyebben kiforgathatják az országból.

Ha számítani lehetett volna arra, hogy a szultán nem avatkozik bele, Ferdinánd bizonyosan megint megpróbálja a fegyver erejét. A pártján álló magyar urak (különösen Serédi Gáspár) e mellett kardoskodtak.

De a török támadás valósággal a levegőben lógott. Most Ferdinánd sem merte a veszedelmet egyenesen felidézni, mert tudta, hogy a helytállásra nincsen ereje. Megint a diplomácia eszközához folyamodott.

Ha a fegyvereké a szó, akkor az erő dönt. A karddal nem lehet pontosan lemérni, meddig terjednek az érdekek; addig vágnak vele, amíg lehet. Viszont minden diplomáciai tárgyalás már eleve megalkuvás a helyzettel. Éltető eleme a kompromisszum, amelyben az értelemnek jut döntő szerep. Itt pontosan lemérhető érdekek kerülnek egymással szembe. Még a legóvatosabb diplomata körmönfont érvelése is elárulja azt: valójában mi körül forog a játék.

A katona a fegyverével annyit akar szerezni, amennyit tud, a diplomata azt, amire feltétlenül szüksége van.

A császár és Ferdinánd számára végső elemzésben a birodalom és az örökös tartományok védelmén nyugodott az egész magyar kérdés megoldásának súlya. A kelet felől nyíló kapuk biztosítása végett volt Magyarországra elsősorban szükség. Ha az egész országot nem lehetett birtokba venni, legalább a kapukat védő bástyákat akarták megszállni —: mindenekelőtt Buda várát, a nyugat felé forduló dunai út kulcsát.

A császár 1540 áprilisában azért küldte Schepper Cornélt Jánoshoz, szerezze meg tőle ezt a kulcsot. „Értesse meg vele minő következményei lehetnek Budavára török kézre jutásának. A vár elvesztése nem csupán Magyarország és a szomszédos államok, hanem az egész kereszténység végső veszedelmét jelentené. Ezért biztosítson János török támadás esetén Buda védelmében közvetlen befolyást a császárnak.”⁹

Ez mindennél világosabban elárulja mi volt a Habsburg-fivérek tulajdonképeni gondja s mi volt az érdekük.

Nekik — és mondjuk meg mindjárt, az ő szempontjukból igen helyesen — Budavára a birodalom legkeletibb őrtornya volt; János és Fráter György számára: Magyarország fővárosa, amit hiába védenek meg, ha elvesz az ország.

Amikor a két fél (a Habsburg-fivérek és Jánosék) ugyanarról a kérdéstről beszélt, tulajdonképen mindegyik másra gondolt. Kiegyenlíthetetlen ellentétük oka ebben rejlett. S ez az, amit a Ferdinánd-párti magyar urak nem tudtak felismerni.

Fráter György azonban megértette mit jelent az, ha a császár „tekintélyes haderőt helyez el Budán és a vár védelmét egészen magára vállalja”. Számára a védelem a határoknál kezdődött volna és nem a fővárosnál, amelynek megszállása császári erővel, csak az ország nyakára hozta volna a törököt.

Schepper ajánlatát tehát Gyulafehérváron (itt fogadta János a császári követet) visszautasították. A barát azt is megmondta a császár követének, hogy „a római király nagyon is elárulja, hogy nem szereti Magyarországot és a magyarokat, akik viszont ő felségét és tanácsosait nem szerethetik; olyannyira, hogy ha kezébe kerülne is az ország, megtartani mégsem tudná”.⁹

Amilyen érthetően megmondta, olyan világosan látta a barát, hogy Ferdinánd számára nem az ország és nem a magyarság a fontos, hanem a maga jól felfogott érdeke — amit ezúttal nem lehetett a magyarság érdekével összeegyeztetni.

Pedig itt lett volna a pillanat, amikor magyar királyi méltóságához illően, Ferdinándnak kellett volna összehangolni a kétféle érdeket.

3.

1540. július 22-én Szászsebesen meghalt János király, tizennégy nappal azután, hogy fia született Budán.

Ha a két évvel előbb kötött váradi egyesség nem maradt volna írott malaszt — a szónak nem jogi, de gyakorlati értelmében — az ország egy király alatt, most újra egyesülhetett volna. A szerződést azonban nem hirdették ki és nem léptették életbe s így Ferdinánd igényének jogsága is erősen sántikált, ha ugyan egyáltalán lehetett formális jogigényről beszélni.

A történelem nem a szerződések jogi érvénye, de életképességük felett ítél és az elmúlt két év alatt semmi sem történt, ami a váradi egyességben megvalósítani kívánt tervet életre segítette volna.

Azok, akik csak a király és utódának személyében tudták felismerni nem is annyira a nemzet egységét, mint inkább azt a közös érdeket, amelynek szolgálatát vállalni

érdemes — a közös érdeket most a csecsemő János Zsigmondban látták megszemélyesítve.

A sors a halott János helyett adott valakit, akinek a nevével, a neki tartozó hűség jelszavával folytatni lehetett mindazt, ami a nemzet védelmének és fenntartásának érdeke volt.

A helyzetre jellemző, hogy csak Ferdinánd régi hívei — egytől-egyig olyanok, akiket személyes vagyoni érdekük kötött erre az oldalra — kívánták fenntartás nélkül az ország egyesítését a római király alatt.

Jóval nagyobb volt a személyi súlya azoknak, akik a váradi egyesség végrehajtását ugyan szívesen látták volna, de csak akkor, ha a *császár* a birodalom erejével valóban biztonságot nyújt az ország védelmére.

Abban a levélben, amelyet 1540. augusztus 30-án Fransepán Ferenc az egri érsek, Perényi Péter, Bebek Ferenc, Ráskay István és Balassa Zsigmond egyenesen a császárhoz intéztek, ez az álláspont szokatlan őszinteséggel és világossággal jutott kifejezésre.¹⁰

„Azt hisszük, — írták a császárnak — hogy boldogult János király haláláról s mindarról, ami azóta itt történt, bizonyosan hallott már. Az ország a legnagyobb veszélyben forog. Attól félünk, hogy a török szultán vagy nyíltan és egyenesen a maga számára foglalja el vagy a boldogult király fia védelmének ürügyén veszi hatalmába, amit az országgra éppen olyan veszélyesnek tartunk. A török ropant hatalmának saját erőnkől nem tudunk ellenállni. Már boldogult királyunk is ezért lépett császári felségeddel és fivérével egyességre az alatt a feltétel alatt, hogy még ha fiú-utód marad is utána, ne ez, hanem felséged fivére örökölje a királyságot. Az olyan ember számára, aki a magánérdeket elébe helyezi a közérdeknek, súlyosnak látszik ez a föltétel. De néhai király urunk világosan látta, milyen veszedelem fenyegeti a török felől az országot s látta azt

is, hogy annak maga ellenállni éppen úgy nem képes, mint senki egyedül a keresztény fejedelmek közül, kivéve mégis császári felségedet. Ezért fiának minden jogát császári felséged fivérére ruházta át, inkább akarva azt, hogy fia ne kapjon királyi címet, semmint, hogy a keresztény közösség elveszítse Magyarországot. Mi, akik e szándékának részesei és előmozdítói voltunk, ma sem látunk a keresztény világon császári felségeden kívül senki mást, aki sebeinket orvosolni és a keresztény köztársaságnak ezt a nemes tagját épségben megtartani képes volna. Ezért azt tesszük, ami megítélésünk szerint java és érdeke hazánknak és egyben császári felségednek és fivérének is érdeke s minden rendelkezésünkre álló úton és módon iparkodunk ennek testvéreinket és barátainkat is megnyerni. Bízva bízunk abban, hogy császári felséged most komolyan ennek az ügynek szenteli magát. *Megítélésünk szerint legfőbb ideje, hogy szent felséged együtt fenséges fivérével vagy teljesen lemondjon róla vagy valóban komolyan foglalkozzék vele. A késlekedő cselekvés a mi biztos veszünk.* Magyarország — amint azt én, az egri érsek, emlékezetem szerint császári felséged színe előtt is elmondtam — legnagyobb részében sík terület és így a lovasságban bővelkedő törökök erőszakoskodásainak ki van szolgáltatva. Ezért hacsak nem fontoljuk meg jól, amit teszünk, ez az ország el van veszve, különösen, ha Buda, a királyság székhelye a török kezébe kerül, mert vele együtt az országot, még ha megtépázva is, könnyebben lehet megtartani, mint visszaszerezni azt, amit egyszer elfoglaltak. Alázatosan könyörgünk tehát felségedhez és az Isten irgalmára kérjük, gondoskodjék az ország birtokbavételéről és védelméről, hogy felséged szárnyai alatt mi és utódaink is szolgálhassanak felségednek és fivérének. Ezt felségednek kell megvalósítania a szerint, amint bölcsesége legjobbnak látja; vagy úgy, hogy a törökkel békét köt vagy éppen adót fizet neki, vagy erőhatalommal. Hódo-

lattal emlékeztetjük felségedet, hogy megítélésünk szerint ehhez mindenképen egyetértésre van szükség a gallok legkeresztényibb királyával. Tudjuk róla, hogy gazdag és tekintélye nagy a törökök fejedelménél. A vele való egyetértéssel semmit sem veszít felséged. Ezt az egyetértést pedig fölös haszonnal biztosíthatná, ha a szabad Magyarországot hatalmába tudná vonni.

Ha azonban felséged mindezekből semmit sem volna hajlandó tenni, az Isten szerelmére kérjük, ne kívánja veszedelmünket, *hanem parancsolja meg fivérének: járuljon hozzá, hogy az országnak az a része, amely birtokában van, a királyság testével egyesülhessen*, hogy ha nem is erővel és fegyverrel, de legalább a viszonyokkal megalkudva megtarthassuk a keresztény köztársaságnak ezt a valaha legjelesebb királyságát. Felséged, úgy hisszük, tisztában van azzal, milyen érdeke a keresztény köztársaságnak, hogy a törökkel folytatott háborúiban nemzetünk vele és ne ellene legyen. Mi semmit sem mulasztunk el, amit jó kereszténynek, jó magyarnak, jó hazafinak és hű alattvalónak tenni illik, csak felséged ne hagyjon el bennünket. Legyen felséged meggyőződve, hogy ha komolyan foglalkozik ügyünkkel, vagy egyáltalában nem vagy kevesen lesznek olyanok, akik velünk egyet ne értenének, s ha lennének ilyenek, súlyuk nem jelentős. (De bármennyien volnának is, ha útjukat nem állják el idejében könnyen veszélyessé válhatnak.) Mi szilárdan hisszük, hogy felséged fivérével együtt teljesíteni fogja mindazt, amit őszintén ígért néhai királyunk fiának és özvegyének és azt, amit a szerződésekben az országnak biztosított, amit mint néhai fenséges királyunk jó és hű alattvalói is kérünk. Tartsa meg az Isten szent felségedet a keresztény köztársaság és e meggyötört ország javára szerencsében hosszú időn át.

Ez a levél különösen két szempontból érdekes. Cselekvést, mégpedig mielőbbi cselekvést kér a császártól, de

abban, ahogyan ezt sürgeti, már benne sötétlik a kétség, hogy a császár és fivére megint nem fog semmit sem tenni. S kertelés nélkül megmondja, hogy ha csakugyan így lenne, akkor a császár és fivére inkább többé egyáltalában ne is foglalkozzék a magyar ügyel. Hagyja sorsára a magyarságot és ne akadályozza azt, hogy a Ferdinánd kezére került területek ismét egyesüljenek az ország testével. Íme, az egység helyreállításának ki nem oltható vágya! Az a meggyőződés, hogy a nemzet a viszonyokkal megalkudva („precario“) is megtalálhatja boldogulását, de ehhez az ország egységének helyreállítása feltétlenül szükséges. A pusztulás csak akkor elkerülhetetlen, ha magyar áll magyarral szemben.

Nem kevésbé érdekes a levélben az, hogy a magyar kérdés rendezésére első helyen a kibékülést ajánlja a törökkel, még ha rendes adózással járna is és csak mellékesen, harmadsorban említi a fegyveres leszámolást. Ebben, úgy látszik, már nemigen bíztak. De bármilyen módot válasszon is a császár, az egyetértést a francia királlyal különös nyomatékkal a lelkére kötik.

Mindabból, ami a mohácsi katasztrófa óta történt, Frangepán Ferenc és társai nyilván még mindig nem értették meg, hogy a szultán még súlyos adófizetés ellenében sem engedheti Magyarország egyesítését a császár vagy — ami számára ugyanaz — Ferdinánd hatalma alatt.

A szultán fegyverrel csinált politikát, de így is tudta vagy talán éppen ezért tudta olyan jól, hogy más az, könnyen kordában tartható vagy az ozmán birodalomtól távol eső államoktól (Lengyelország) váltságdíjat elfogadni és ismét más a német-római császárság urának kezére engedni egész Magyarországot, akármilyen busás adó ellenében is. A magyarság erejével megtoldott császári kard előbb-utóbb úgyszólván vetne minden adófizetésnek, talán nem is egyedül a Duna völgyében...

Olyan államok, amelyek magukban nem jelentenek veszélyt, megvásárolhatják életüket és önállóságukat. A nagyság és a hatalom bizalmatlanságot kelt és ezt a bizalmatlanságot igazán csak karddal lehet kioltani.

Annyi Konstantinápolyba menesztett követ csúfos kudarca után kinek kellett volna ezt jobban megértenie, mint Ferdinándnak? De nem értette ő sem.

„Fuss, rohanj, repülj Konstantinápolyba“ — adta utasításba ugyancsak 1540 augusztusában Andronicus Tranquillusnak —, mihelyt János halálának biztos hírét tudomásul vette.¹¹ Az örök optimista megint abban reménykedett —: most, hogy végre megüresedett a magyar trón, talán sikerül meglágyítani a szultán szívét.

4.

Fráter Györgynek nem voltak ilyen illúziói. Ő körülbelül tisztában volt azzal, mit várhat a császár segítségétől, de azzal is, hogy egész Magyarország megszerzésére Ferdinánd a szultánnal aligha fog alkut kötni.

Egész államférfiúi nagysága most mutatkozott meg igazán. Amíg lehetett, titokban tartotta János halálát. Előbb szoroson a kezébe akarta venni a gyeplőket. A vezetésre termett emberből valami ellenállhatatlan erő árad, tekintélynek vagy prestige-nek nevezik ezt, amely még az irigyeknek és féltékenyeknek is engedelmisséget parancsol.

A barátot is sokan gyűlölték, sokan félték tőle, de engedelmeskedtek neki.

A cselekvés teremtő ereje nyitott előtte utat és sodorta melléje a tervteleneket, a habozókat, tétovázókat és várakozókat, azaz mindazokat, akikből a többség kikerül.

A barát ösztönösen tudta, hogy a késlekedő cselekvés mindennek a veszte.

Pedig a helyzet nem volt könnyű. Alig aludt ki az erdélyi lázadás tüze, a király halálának hírére megint fellobbant.

A gyenge János alatt megnőtt a nagyurak szarva s vajjon elég-e egy csecsemő neve ahhoz, hogy féken lehessen őket tartani, amikor a túlsó oldalon megint nagy bért fizettek az árulásért? Ezért gondolt arra, hogy egyiket a nagyurak közül odaállítja kormányzóként az ország élére, amíg János utóda körül kialakul a helyzet.

Perényi Péterre esett a választása. Neki kínálta fel az állami főhatalmat,¹² nyilván azért is, hogy így szerezze meg annak a gondolatnak, amit szolgálni akart.

Másodszor nyílt meg Perényi előtt a legfőbb állami méltóság. Most is elhárította. Talán félt, hogy Ferdinándnál rontja el a dolgát, vagy más megfontolás tartotta vissza?

A barátoknak így is jó volt. Mire a három pártra oszlott nemzet felocsúdott —: eltemette Jánost, megerősítette Székesfehérvárt, bevonult az ugyancsak gyorsan megerősített Buda várába és országgyűlést hirdetett Rákos mezejére. De előbb még követeket (Werbőczyt és Eszéky püspököt) küldött a portára, hogy bejelentse János halálát és azt, hogy fiúgyermek maradt utána.

Valóban villámgyorsan cselekedett.

Ferdinánd arról is lekésett, hogy legalább a birodalom és az örökös tartományok védelme érdekében megszállja Budát. Szeptember első napjaiban adta ki erre a parancsot Vels Lenártnak, aki viszont Nádasdy Tamást utasította arra: csatlakozzék Perényi erőihez s állja el az utat a Buda felé tartó Fráter György előtt.

Mire az utasítás Nádasdyhoz jutott, a barát már rég Budán ült.

A rákosi országgyűlés pedig hamarosan megmutatta, hogy ha a régi Magyarország egységét nem is lehet helyreállítani, legalább a János országgrészéhez tartozók túlnyomó

többsége egy felfogáson maradt. Nem kellett nekik a római király. Verancsics szerint olyan volt a hangulat, hogy „ha a közakarat nem nyilatkozik meg a kis János Zsigmond mellett, akkor is inkább valamelyik idegen fejedelmet hívták volna meg a trónra, mintsem hogy a megúnt Ferdinándnak hódoljanak.”¹³

A választás János Zsigmond mellett döntött, s nagykorúságáig az országgyűlés az özvegy királynéra, Fráter Györgyre, Petrovics Péterre és Török Bálintra bízta az ország kormányát.

Még a pártütő s továbbra is a maga érdekében meszterkedő Maylád István által Szászsebesre összehívott részgyűlés is úgy határozott, hogy Erdélyt azt fogja királynak elismerni, akihez Magyarország rendjeinek többsége hajlik.¹⁴

A nemzet zöme ösztönösen azon az úton akart maradni, amelyen eddig haladt. Úgy látszott, mintha a helyzet struktúrájában nem változott volna semmi.

Csak a gyenge király helyébe került egy magával tehetetlen csecsemő. S kormányzó társakként a barát mellé —: egy szeszélyes fiatalasszony, a szenvedélyes és fékezhetetlen indulatú Török Bálint, a féltékeny és irigy Petrovics Péter, aki a szellemileg korlátoltak örök gyanakodásával nézett maga körül mindent.

Fráter György szerepe valóban nem volt könnyű.

De mi volt mindez azok mellett a nehézségek mellett, amelyek felvonuló viharfelhői még csak fenyegettek!

Ferdinánd nem fogadta meg azt a nyomatékos tanácsot, hogy ha nem tud gyorsan és eredménnyel cselekedni, akkor inkább hagyja sorsára a boldogtalan országot. Hamar elfeledték azok is, akik adták.

Perényi Péter, aki közben egészen átállt a római király oldalára, Ferdinánd régi híveivel együtt most azt javasolta a királynak —: ostromolja meg Budát.

Botorul azt hitték, hogy ha a vár Ferdinánd birtokába kerül, majd a porta is előnyösebb feltételek mellett egyezik ki vele.¹⁵

Ferdinánd — aki még 1540. júliusban elhatározta, hogy újra Konstantinápolyba küldi Laski Jeromost, s augusztusban Tranquillus Andronicust sietve tényleg útnak is indította — ezt a tanácsot mégis megfogadta. Hű maradt ahhoz a furcsa módszeréhez, hogy karddal támogatja egyezkedésre küldött követeit.

Az ilyen segítség rendszerint először a követ ujját vágja meg, a követ mézes-mázás beszéde pedig azt árulja el, hogy a kard alighanem csorba.

Így is volt. Ferdinándnak számbavehető hadsereg felszereléséhez és együtt tartásához folyton szaporodó anyagi bajai miatt nem volt elegendő pénze. De nem várhatott támogatást a császártól sem, akinek viszonya a francia királlyal éppen 1540 júniusában ismét annyira megromlott, hogy a franciák támadásával komolyan számolnia kellett.¹⁶

Nincsen annál végzetesebb, mintha valaki gyenge kézzel olyat próbál, aminek a végrehajtására nem képes.

A Vels Lenárt vezetésére bízott hadműveletek október elején kezdődtek meg. Visegrád és Vác elfoglalása után a hónap vége felé Óbudánál állt Ferdinánd serege.

Mintha az utolsó pillanatban mégis visszaretent volna a következményektől. Most Izabellával próbált egyezkedni. Ahány lépés, annyi áruló jele a gyengeségnek és a határozatlanságnak.

Ferdinánd mindent meg akart próbálni és éppen ezzel vesztett el mindent. Sajnos, nemcsak a maga ügyét, hanem az országét is, amelynek királya akart lenni.

Sem az egyezkedés az özvegy királynéval, sem a hadműveletek nem haladtak előre. Közeledett a tél, megint hiány volt a zsoldhoz szükséges pénzben, élelemben és takarmányban. Egy-két város, köztük Pest, Székesfehérvár

és Tata volt a vállalkozás minden eredménye — éppen elég ahhoz, hogy felbőszítse a szultánt. November közepén Buda ostromát abbahagyták.

Ferdinánd erőtlen nekigyűrközése az országban csak elkeseredést keltett. Senki sem kért az olyan „segítség“-ből, amely abban állt, hogy Ferdinánd zsoldos csapatai magyar városokat ostromolnak. Amikor a római király a hiányos erők pótlására nemesi fölkelést hirdetett, maga Serédi Gáspár panaszolta urának, hogy egyetlen olyan főnemes, de még köznemes sem ismer, aki engedelmeskednék a király parancsának. Még a subsidiumokat is csak helyenként engedték beszédni.¹⁷

5.

Fráter György követei kerültek először a szultán elé, aki közben meggyőződést szerzett magának arról, hogy az, akit János utódának neveznek, csakugyan Izabella gyermeke.

Werbőczy Istvánt és a pécsi püspököt rendkívül barátságosan fogadták a portán. Rincon, a francia király követe is támogatta őket. Október 17-én már jelenthették Budára, hogy a szultán nem emel kifogást János Zsigmond királlyá választása ellen és a rendek királyválasztó jogát akkor sem korlátozná, ha a kiskorú király meghalna.¹⁸

Werbőczy 1540 decemberében hozta meg a szultán levelét, amelyben tudtára adja a választott királynak, hogy Magyarország megvédésére jelentékeny hadierőt küld. Az elpártolt főurakat is meg fogja büntetni.

Fráter Györgyöt és Petrovicsot is biztosította, hogy sem Ferdinánd törekvései, sem az Erdélyben történtek nem kerültek ki figyelmét. A Buda ostromára készülõ „német király“ ellen szárazon és a Dunán sereget küld, s már intéz-

kedett is, hogy a Magyarországgal határos területek basái útnak induljanak.¹⁹

Laski Jeromos 1540. október elején érkezett Konstantinápolyba — valószínűleg együtt azzal a hírrel, hogy Ferdinánd csapatai megindultak Buda ellen.

Vajjon csoda-e, hogy a szultán még beköszöntő beszédét sem hagyta végigmondani? Indulatosan a szavába vágott. „Most tél van — kiáltotta — de lesz még nyár.“ Nyár — amikor a török seregek újból megindulhatnak.

Laski kihallgatása után mindenki tudta, hogy a szultán elhatározása végleges —: háborút indít Ferdinánd ellen.

Bizonyos, hogy ebben a döntésben annak is része volt, hogy a portán Ferdinánd instanciázással kísért hadi vállalkozásában nemcsak csalást és árulást, de a gyengeség jelét látták.

A lengyel kalandor mindent megpróbált —: ígért, hízelt, fenyegetőzött, vesztegetett és intrikált — de hiába. A kapott felhatalmazás értelmében felajánlotta évi harmincezer arany fizetését, ígérte, hogy Ferdinánd Visegrádról és Tatáról visszavonja csapatait, ígért más is, de senki sem hitt neki. Jól mondja Török Pál,²⁰ hogy tulajdonképpen nem is a békéről tárgyalt, nem ennek érdekében költötte el a megvesztegetésre szánt ezreket, hanem saját bőrének mentésére. Megmondták neki, hogy ha más hozott volna ilyen békeajánlatot, levágott orral és füllel térhetett volna haza.

A szultán ezúttal nem engedte vissza. Fogságba került és amikor a szultán 1541. június 19-én megindult Ferdinánd ellen, táborában magával vitte. Hónapokig tartó betegség után csak annak a hadjáratnak a végén szabadult, amelyet meg kellett volna akadályoznia.

Fogságában is megtalálta a módját, hogy tudósításait kicsempésztesse és eljuttassa Ferdinándhoz. Ezekből Bécsben elég hamar megérthették, hogy most már csakugyan jó lesz

a védekezésre felkészülni és amíg még idő van rá: lábat vetni a megerősített helyeken. Bár Laski a török tervei tekintetében sem látott tisztán. Még 1541 márciusában sem hitte, hogy Szulejmán személyesen menjen Magyarországra. Kicsinyes portai intrikákból az ozmán hatalom gyengeségére következtetett s mindezzel akaratlanul is félrevezette urát.

A pápai diplomácia értesülései jobbakk voltak. Gonfaloniero, a bécsi nuncius egy 1541. február 11-én kelt levelében azt jelenti Farnese bíbornoknak, hogy Ferdinándnak nem lesz ereje ellenállni a töröknek. „Mindene el lévén zálogosítva, seregét szaporítani nem tudja. A többi keresztény fejedelem pedig nem segíti, sőt saját katonái is cserbenhagyják.“

Mehemet belgrádi basa nyolcezer lovassal akkor már Székesfehérvár közelében állt. A nuncius egyelőre csak *erről* a török seregről beszélt. Mennyivel nagyobbak lehetnek az aggodalmak a védekezés sikere tekintetében, ha Ferdinándnak majd egy nagy hadsereggel kell szemben állnia; „mert híre jár — írta —, hogy a szultán személyesen jön. A töröknek — tette hozzá — élelmiszerekben soha sincsen hiánya, a magyarok félelemből, de szívesen is kiszolgáltattak neki mindent mert jó és pontos fizetést kapnak érte.“²¹

Ez a jelentés még érdekesebbé válik, ha meggondoljuk, hogy a nuncius Ferdinánd újdonsült hívétől, Frangepán Ferenc egri érsektől szerezte értesüléseit.

Még azt sem lehet mondani, hogy az országban nem látták előre, mi fog következni.

Ferdinánd megpróbálta, amit lehetett. De a lehetőség fukar volt vagy koldus.

A cseh rendek megtagadtak minden segítséget. Morvaország ígért ugyan valamit, de a kilátásba helyezett csapatok csak augusztusban vonultak föl. Az örökös tartományok vagy semmit nem adtak, vagy morzsányi pénzbeli hozzájárulással váltották meg részvételüket a hadjáratban.

A birodalmi gyűlés, amelytől a segítség zömét várta Ferdinánd, csak április 5-én nyílt meg. A császár már február végén Regensburgban volt, de a rendek késlekedtek. Ezúttal is előbb a vallásújítás kérdéseit vitatták. Csak júniusban került sor a török-segély ügyére, amikor a szultán már megindult.

A Regensburgba küldött egri érsek hiába pazarolta a birodalmi rendekre szónoki erejét. A megrázó szavakból nem fakadt segítség. A rendek júliusban ugyan elhatározták, hogy „sürgős segítség“-ként egy tizenkétezer főnyi sereget állítanak fel, de ebből a sürgős segítségből sem lett semmi.

Ferdinánd augsburgi kereskedőktől és egy-két főpaptól kölcsönvett pénzen nagy ügyel-bajjal szedte össze azt a húszezer embert, akiknek a vezetését — minden vonakodása ellenére — az „öreg, hirtelenharagú (de éppen olyan határozatlan) elfelejtett, a katonanépnel gyűlölt és az ilyen vállalkozásra mindenképen alkalmatlan“ Roggendorfra bízta.

Most már csak az volt a remény: bevenni Budát, mielőtt seregével megjön a szultán.

A várat Fráter György védte. A segítségért kiküldött Török Bálint a falakon kívülrekedt, amikor Roggendorf május 4-én az ostromot megkezdte.

Egy hónap után már nem lehetett kétség abban, hogy ennek az ostromnak nem lesz sikere. „Kellemesebb hírt szeretnék írni — jelentette június 4-én Rómába a pápai nuncius — mint amely ma érkezett a királyi táborból.“ Majd a legutóbbi támadás nagy veszteségeiről beszámolva, így fejezi be levelét. „Hacsak nem küldenek új sereget, sohasem fogjuk a várat elfoglalni.“²²

A szultán előhada július 21-én érkezett Buda alá. Török Bálint akkor megüzente Perényi Péternek, aki magyar katonáival ott volt Roggendorf seregében —: mentse meg magát és vitézeit az elkerülhetetlen vereségtől, „mert

a hatalmas szörnyeteg már közeleg, hogy az egész tábor elnyelje“.²⁸

A tehetetlen öreg hadvezér még mindig várt kerek egy hónapig, míg Perényi erélyes fellépésére végre elrendelte a visszavonulást. Az éjszaka sötétjében kellett volna a tábor a Dunán át a pesti partra szállítani. A török felmentő sereg azonban neszét vette a tervnek és a hajókon átevező csapatokon rajta ütött. Kétségbeesett menekülés és szörnyű vérengzés lett ebből a „visszavonulás“-ból. A sereg jelentékeny része a Dunába fulladt, a többi Pest városát is feladva futott, amerre látott.

Roggendorf halott katonái a Dunán úszva mentek a délfelől közeledő török elébe.

Ferdinánd serege így fogadta a szultánt...

6.

A borzalmak éjszakája után nyolc napig még magyar zászló lengett Budavára ormán.

De János fővételének napján, éppen a mohácsi csata-vesztés tizenötödik évfordulóján, a nyitva hagyott várkapukon besétáló janicsárok könnyű szerrel birtokba vették.

Isten malmai lassan örölnék. Tizenöt év kellett, amíg betelt a mohácsi végzet. A sors tizenöt évet adott a nemzetnek, hogy összeszedje magát, hogy rendet teremtsen sorai-ban és mindenekelőtt, hogy helyreállítsa egységét. S a tizenöt év elmúlt, mint az elítélt ideje a siralomházban. Aggodalommal, bánattal, önváddal, keserőséggel, gyűlölködéssel és hiábavaló fogadkozással, de tétlenül.

A végzetet, úgy látszik, nem lehet elkerülni, de lehet becsülettel szembe nézni vele vagy gyáván és tehetetlen a lába elé hullani.

Hiába volt a kevesek tisztánlátása, tisztessége, önzetlen áldozata és minden erőfeszítése, amikor annyian a nagyok

közül nem láttak mást, csak a maguk érdekét s amíg elvakulva a haszon tűnő árnyékát kergették, utánuk bukdácsol a nemzet.

Huber Alfons Ausztria történetéről szóló nagy munkájában Buda vesztét és a száznegyvenöt éves török uralmat a „nemzeti“ párt politikája következményének tulajdonítja.

Aki végigkísérte a tizenöt év eseményeit, tudja, menyire tarthatatlan ez a vád.

De abban, ami bekövetkezett, tulajdonképpen nem lehet bűnös-ként elmarasztalni Ferdinándot sem. Az örökös tartományok urának szemében csak egy szempont volt igazán fontos —: a birodalom keleti részének védelme. Erről iparkodott ügyel-bajjal gondoskodni, inkább rosszul, mint jól, megalázásokon és kudarcokon át, úgy, ahogyan tudta. Igyekezett és buzgóságban nem volt hiány, csak az előre-látásban és a mérsékletben. Mindazt, amit próbált és tett, csak így lehet helyesen megítélni. A római király és a leendő császár számára a tizenöt év nem is volt egészen eredménytelen. Elvégre a kezében maradt Magyarország nyugati széle —: védőfal, az örökös tartományok határai előtt és ugródeszka a jövőre.

Vajjon lehet-e túlságosan felróni neki, hogy nem tudta azonosítani magát a magyarsággal, a magyar nemzet valódi érdekeivel. A szellem és a lélek oszthatatlanul egységes valami. Bajosan tartozhatunk egyszerre két nemzeti közösséghez, főleg ha a két közösség érdekei ütköznek. De mindenki fölött csak egy minőségben lehet ítélni. Magyar-nak semmiesetre sem vált be Ferdinánd s így magyar királynak sem lehetett jó.

A felelősség azokra hárul, akik reábizták a magyarság sorsát s akik, kevés kivétellel, a maguk hasznáért, a nemzet többségével szembehelyezkedve, akkor is kitarítottak mellette, amikor már nyilvánvaló volt, hogy a tőle várható „segítség“ a magyarság egységének halálos mérge. Nem

védelmet, de veszedelmet hoz, nem erősít, de megbont és gyengít.

Elvakultak és bűnösök azok voltak, akik nem érezték meg, hova tartoznak és hol van a helyük, és akik magyarságuk öntudatlanságában tévedezve kiszakadtak abból a nemzeti közösségből, amelynek legfőbb parancsa az összetartás és az engedelmesség.

A jámbor és jóakarató Frangepán Ferenc tisztán látta ezt. Még 1540 júliusában ezt mondta Schepper Cornélnak, aki Erdélyből visszajövet megállt nála Egerben. „Magyarország majd minden hatalmas embere, alig néhányat kivéve, új ember, akik gazdagságukat és hatalmukat házasságuk révén vagy rablással és fosztogatással szereztek, avagy azzal, hogy többször álltak át egyik királytól a másikhoz. Ha ezt figyelembe vesszük, nem lehet csodálni, hogy az ilyenek az új dolgokat szeretik és semmitől sem idegenkednek jobban, mint az igazságos, becsületes keresztény lélettől. Csak akkor lehetne erre rászorítani őket, ha a király föléljük kerekedik. S éppen ez az, amit meg akarnak akadályozni. Ezért nem kívánják, hogy béke legyen a római király és János király között...“ Mentől nagyobb volt a belső egyenetlenkedés, Thurzó Elek és társai annál jobban gyarapodtak és hatalmasodtak. Törődtek is azzal, hogy az ellentetek lázában elsorvad a nemzet ereje.

Sajnos, minden nemzetnek olyan a sorsa, amilyent megérdemel. A kevés igazért ritkán kegyelmez az Isten. A bukásban ezek az „igazak“ a tulajdonképeni vesztesek.

Ebben az értelemben Buda elfoglalása Fráter György számára volt a legnagyobb csapás. Az ő politikájának a kudarca — a mások bűneiért.

Eddig mindig úgy volt, hogy a szultán serege jött, pusztított és rombolt, de aztán megint elment. S megmaradt a remény, hogy a nemzet ismét a maga lábára állhat.

A barát is félt minden olyan hadjárattól, amit a szultán vezetett. Ezért hívta be előre a belgrádi, boszniai és klissa-i basákat; gondolta, ezzel talán feleslegessé válik, hogy maga a szultán jöjjön.²⁴

Azzal nem számolt, hogy a szultán ezuttal berendezkedik Budán. Az eddig történtek után és a Werbőczyvel küldött török diploma birtokában jóhiszeműen nem is kellett ettől tartania.

Thury József²⁵ azt írja, hogy Szulejmán addig, amíg János élt, becsülettel állni akarta a' szavát. Bár János többször túltette magát azon az egyességen (szándékokban és elhatározásokban mindenesetre), amely Laski közvetítésével 1528-ban jött létre köztük, a szultán valóban türelmes és elnéző maradt.

Valószínűleg a kedvező alkalmat várta, amikor nehézség nélkül megfoghatja a „rókát“. Most elérkezett a pillanat, de nem a „róka“ esett a csapdába, hanem az ország.

Szulejmán maga a Buda elfoglalása után kelt fethnameben így magyarázta eljárását. „...A föntebbi években Isten kegyelméből és győzelmes kardom segítségével meghódítottam Magyarországot és fővárosát, Budát. De mivel abban az időben nagyon távol esett a moszlim birodalomtól és így nehéz lett volna kormányzása, János király pedig adófizetésre kötelezte magát érte, ennél fogva Magyarország királyságát óreá ruháztam volt, halála után pedig fiának, Isztfán királynak ajándékoztam. De a Magyarországgal határos Németország királya a Fernandus nevű hitetlen... is szeretett volna Magyarország királya lenni, ezért Karlo nevű testvérének szövetségével... óriási hadat gyűjtött össze... ezekkel tehát bejövén, hatalmat szerzett magának Magyarországon és ostrom alá fogta Buda városát... Céloom tulajdonképen az volt, hogy Buda székvárosát az iszlam egyik házává tegyem és Magyarországot birtokomba vegyem.“²⁶

Verancsicstól tudjuk, hogyan magyarázták a basák a félrevezetett magyar urak előtt a szultán elhatározását. A közelmúlt eseményei bizonyosságot szolgáltatnak arról, hogy János Zsigmond egyenetlenkedő pártja nem tudja az országot megtartani. A szultán pedig most már öreg és egyéb gondjai is vannak, oly nagy távolságból nem jöhet be minduntalan Buda védelmezésére. Pedig ha a németek valamiképp elfoglalják a várat, ami pedig főtörökvése Károly császárnak és Ferdinándnak, *a szultán a régebbi hódításokat is könnyen elvesztheti.*²⁷ Majd máshol: Elég, ha Budát foglalja el, amit azonban meg kellett tennie, *ha uralmát kockáztatni nem akarja.*²⁸ „Az olyan várat, mint Buda, nem lehet női kézen hagyni. A nők változékonyak, mint a szél; majd egy, majd más felé hajolnak.“²⁹

Szándékosan mellőztük azokat a magyar urak megnyugtására szánt, nagyon is átlátszó magyarázatokot és biztatásokat, amelyek a szultánnak a kiskorú királlyal szemben vállalt kötelességeiről és arról beszéltek, hogy húsz év múlva visszabocsátja Budát és úgy hagyja majd „János Zsigmondot az országban királyul, mint atyját.“³⁰

Lehet, hogy ezek a kijelentések nem is egészen így hangzottak el. A védekezés és vigasztalódás vágya festette őket tetszetősebbé. A becsapott ember a maga áltatásában keres mentséget.

Számunkra fontosabbak azok a reális okok, amelyek Szulejmán elhatározását valóban eldöntötték és amelyekre gondolniok kellett volna azoknak, akik könnyűvé tették a szultánnak, hogy birtokába vegye a prédát.

Fráter György még megpróbálta a lehetetlent. Azzal érvelt, hogy „a vár biztonságához nem szükséges a török őrtség. Eddig ők maguk is megtették mindent, amit tőlük a hatalmas szultán szolgálata kívánt. Ezt szándékosnak tenni a jövőben is. Egyáltalában nem kívánják, hogy a várba török kapitány tétessék.“³¹ Így beszéltek Török Bálint,

Werbőczy és Petrovics is, de a szultán nem hallgatott rájuk.

Buda a „hozzá tartozó országrésszel“, vagyis a Duna—Tisza-közével török pasalik lett. A pasalik élére — ez is a sors gúnyja — egy renegát magyar került. És a régi Magyarország egykori nádorából és kancellárjából a „hitetlenek“ bírása lett Budán.

Az ország területe, amely fölött eddig ketten civakodtak, három részre szakadt és a magyar állam a Tiszántúlra szorult vissza.

A királyné az udvartartással Lippára vonult, amely egyideig már János királynak is székhelye volt.

Ha a szultán eddig sem látta volna szívesen a régi Magyarország egyesítését, ezentúl mint hatalmas hullámtörő gát állott minden kísérlet útjába az új pasalik, amelynek területén vonult át az egész Dunavölgy legfontosabb hadi útja.

Mintha egy óriási követ hengergettek volna rá az ország szétszakadt testére.

A megcsonkított magyar állam a tiszamenti megyéket, Erdélyt, Kassa vidékét az északkeleti felföld megyéivel, a temesi bányságot, Arad, Zaránd, Csanád és Békés megyéket foglalta magában.³²

Ferdinánd birtokállománya a Buda ostromát megelőző csatározások eredményeként egyelőre megnőtt, de ez a dicsőség is csak rövid ideig tartott.

Közvetlenül Buda elfoglalása után Salm Miklós grófot és Herberstein Zsigmondot küldte követségbe a török táborba, hogy kifürkésszék, milyen békére volna Szulejmán hajlandó?

A részükre adott utasítás szerint megint azt kellett mondaniok, hogy uruk, Ferdinánd, csak az őt megillető jogok érvényesítéseért fogott fegyvert; korántsem akart s nem is akar a szultánnal háborúskodni. Hajlandó egész Magyarország birtokáért évi százezer arany forintot fizetni,

de ha az egész terület átengedése nem volna lehetséges, megelégednék a János halála után elfoglalt helyek békés birtokával is,³³ amiért kész évi ötvenezer forintot adózni. Évi negyvenezer arany fizetését néhány évi fegyverszünetért is vállalta volna.

Valóban nem tagadta, hogy megvertnek érzi magát.

A válasz az volt, — írásban is megkapták³⁴ — hogy az országot a szultán fegyverrel foglalta el. Esztergom, Tata, Visegrád és Székesfehérvár a szultáné, ezeket vissza kell adni, addig a békéről beszélni sem lehet.

A hazatérő követeknek, akiknek kíséretében ott volt a tudós magyar Kis Péter, megmutatták a szultán hatalmas táborát. Figyelmeztetés volt ez és fenyegetés.

Egy hónap elég volt a szultánnak Budán.

Azután, hogy megkapta a francia király üzenetét arról, hogy követeit: Rincont és Cesare Fregoso-t 1541. július elején, Pavia közelében, a császár zsoldosai meggyilkolták, hirtelen felszedette táborát és hazavonult. De előbb még szabadon bocsátotta a Belgrádban betegen fogva tartott Laski Jeromost, talán azért, hogy példát adjon a császárnak, hogyan kell bánni idegen fejedelmek követeivel.

7.

Az aigues-mortes-i barátkozásból felszállott remények már korábban elhervadtak, de a császár és a francia király viszonyának a fontos írásokkal (a török-francia szerződés tervezetével) Konstantinápolyba utazó követek meggyilkolása adta a halálos dőfést.

A császárnak nem lehetett kétsége abban, hogy megint leszámolásra kerül kettejük között a sor.

Pedig csak bajt és nehézséget látott, amerre nézett.

Az ozmán hatalom még jobban megerősödött. Arra alig nyílt kilátás, hogy ennek az ijesztő terjeszkedésnek a

keresztény erők összefogásával megálljt lehesse parancsolni. Az egyház reformjára vonatkozó tárgyalások megakadtak. A helyzet Németországban megromlott. A viszony a pápával elhidegült. Németalföldet egy közvetlen francia támadás veszélye fenyegette.

Nagyjából ez volt a helyzet a birodalmi gyűlés befejezésekor (1541. július 29.).

A császár akkor már tudta, hogy a szultán hatalmas sereggel közeledik Magyarország felé, de azt nem tudhatta, hol fog megállni. Nem jön-e el ismét Bécsig?

Tisztában volt azzal is, hogy a rendektől számbavehető segítségre nem számíthat. A császári pénzügyek ezer nehézsége között gondolni sem lehetett arra, hogy maga állítson hadsereget.

A de Praet útján nővérének, Mária királynének küldött üzenetéből mégis azt látjuk, hogy úgy érezte —: személyesen kellene a szultánnal szembe állania. Ez a nem teljesíthető erkölcsi kötelezettség úgy nehezedett rá, mint valami megszegyenítő adósság.

A császár a kötelezéseket komolyan vette. Gondosan lemérte, hogy az adott viszonyok és lehetőségek között mit tudna tenni.

Így jutott még Buda elfoglalása előtt (Innsbruckban, augusztus elején) ahhoz a különös elhatározáshoz, hogy Észak-Afrikában Algirnál vág vissza a szultánnak.

Ez elhatározás mellett később is megmaradt, amikor Roggendorf seregének megsemmisülése után a török előtt megnyílt az út a birodalom felé.

Vajjon arra gondolt, hogy egy tengeri vállalkozással visszavonulásra bírja a szultánt? Avagy csak a lehetőségekkel kötött kompromisszumot?

A de Praetnak adott instrukciókból tudjuk, hogy a terv mérlegelésénél mi mindent vett tekintetbe. Nápoly és Szicília előteremtí a tengeri vállalkozás költségeit. Algír

megtisztításával spanyol alattvalóinak is kedvében jár, az ő régi kívánságukat teljesíti. Amíg a tengeri hadjárat tart, legalább a szárazföldön nyugton lehet a francia királytól, aki nem vállalhatja azt az erkölcsi ódiumot, hogy hátba támadja a császárt, mialatt az egész kereszténység védelmében a pogánnyal hadakozik.³⁵

A tuniszi emlékek is kísérthettek és Mária könyörgő figyelmeztetése, hogy megfelelő előkészület nélkül nagyobb vállalkozással ne kockáztassa magát és birodalmát.

Ha a Habsburg-birodalom nyugati és keleti részeinek érdekeit ilyen nehéz volt összeegyeztetni, vajjon csoda-e, hogy Ferdinánd sohasem tudta azt tenni, ami a magyarság érdekében állott volna?

A szultán már útban volt vissza Konstantinápoly felé, amikor a császári flotta Mallorcából Andrea Doria vezetése alatt elhajózott az afrikai partok irányába.

Október vége felé járt az idő s a tenger ismerői óva figyelmeztették a császárt az őszi viharok erejére. De amit egyszer elhatározott, azt végre akarta hajtani.

A vállalkozás a császárnak százötven hajójába került. A partra tett sereget az ellenség megsemmisítette, jelentős felszerelése odaveszett.

A császár körülbelül ugyanakkor érte el megmaradt hajóival a cartagenai kikötőt, amikor a Magyarországból diadalmasan hazatérő szultán bevonult fővárosába.

A Dunánál és a Földközi-tengeren egyformán az ozmán hatalom maradt felül.

A TISZÁNTÚLI MAGYARORSZÁG

I.

Buda elfoglalásával tulajdonképen mindkét politikai felfogást kudarc érte, azt is, amelyik a Habsburgok védelmében, és azt is, amelyik a török-barátságban kereste az ország üdvét.

Roggendorf csúfos veresége után jobban mint valaha, beigazolódott, hogy Ferdinánd ereje nem elég ahhoz, hogy az országot oltalma alá vegye.

A budai pasalik létesítése viszont azt mutatta, hogy nem lehet bízni a törökben sem.

Arra kevesen gondoltak, hogy azt, ami történt, a két ellentétes felfogás küzdelme okozta.

Emberileg érthető, hogy különösen kezdetben az a kudarc vert nagyobb hullámot, amely Ferdinándot érte. A gyengével és a tehetetlennel senki sem szeret közösséget vállalni.

Lukinich írja, hogy „a hadjárat szerencsétlen kimene-tele alapján rendítette meg Ferdinánd uralmát Magyarország területén . . . Rémület és csüggedés szállotta meg elsősorban a Habsburg-ház híveit, mert a Ferdinánd joghatósága alá tartozó magyarországi részek ki voltak szolgáltatva nemcsak a török hatalomnak, hanem János Zsigmond pártjának is, amely súlyban és erőben mitsem vesztve, a kí-